

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СПРИЧИНЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМ

THE OBJECTIVE ASPECT OF CAUSING BODILY HARM TO PRISONERS OF WAR

Шульженко А.В., д.філос., доцент,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумський національний аграрний університет
orcid.org/0000-0003-0161-6926

Фоменко А.В., студентка II курсу магістратури юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет
orcid.org/0009-0006-0396-8107

Стаття присвячена дослідженню об'єктивної сторони спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим у контексті міжнародного гуманітарного та кримінального права. Розкривається багатовимірний характер цього явища, що охоплює як активні форми фізичного та сексуального насильства, тортур і нелюдського поводження, так і бездіяльність, пов'язану з ненаданням медичної допомоги, створенням небезпечних умов утримання та позбавленням базових потреб. Аналізуються характерні способи завдання ушкоджень, зокрема удари, катування електрострумом, дії статевого характеру, кастрація, шрамування, знівечення татувань, а також наслідки у вигляді дистрофії, асфіксії, розладів психіки й ПТСР.

Особлива увага приділяється проблемам кваліфікації та доказування таких діянь у кримінальних провадженнях. Підкреслюється специфічна складність встановлення тілесних ушкоджень у випадку з військовополоненими, що зумовлена відсутністю доступу до місця утримання, неможливістю проведення судово-медичного огляду в момент вчинення злочину, стиранням або фальсифікацією слідів насильства, а також значним проміжком часу між завданням ушкоджень та їх фіксацією після повернення полоненого. Додаткову складність становлять психічні стани потерпілих, дисоціативні розлади, страх помсти та втрати пам'яті, що ускладнює відтворення обставин злочину.

У статті підкреслено, що об'єктивна сторона цих діянь охоплює системність, повторюваність та спрямованість на завдання страждань, що відповідає міжнародним стандартам визначення жорстокого поводження і дозволяє кваліфікувати такі дії в межах ст. 438 КК України. Наголошено на важливості поєднання медичних, психологічних, криміналістичних і міжнародно-правових підходів для повного встановлення складу воєнних злочинів проти військовополонених.

Ключові слова: військовополонені, тілесні ушкодження, тортури, жорстоке поводження, воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, об'єктивна сторона, ст. 438 КК України.

The article examines the objective elements of inflicting bodily harm on prisoners of war within the framework of international humanitarian and criminal law. The study reveals the multifaceted nature of such conduct, which includes both active forms of physical and sexual violence, torture, cruel or inhuman treatment, and passive forms of wrongdoing related to the denial of medical care, life-threatening conditions of detention, and deprivation of basic needs. The analysis covers characteristic methods of inflicting harm, such as beatings, electric torture, sexual assaults, castration, forced scarring, destruction of tattoos, as well as the resulting physical and psychological consequences, including dystrophy, asphyxia, psychiatric disorders, and PTSD.

Special emphasis is placed on the challenges of qualification and proof of bodily harm inflicted on prisoners of war. The article highlights the unique evidentiary difficulties arising from the lack of access to detention sites, the impossibility of conducting forensic examinations at the time of the offence, the deliberate concealment or falsification of traces of violence, and significant time gaps between the infliction of injuries and their eventual documentation after repatriation. Additional obstacles include the victims' psychological trauma, dissociative symptoms, fear of retaliation, and fragmented or lost memories, all of which complicate the reconstruction of events.

The article concludes that the objective side of these acts reflects their systemic, repetitive and purposefully harmful nature, corresponding to international standards of defining torture and ill-treatment, and enabling qualification under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. It underscores the need for an integrated medical, psychological, forensic and international-law approach to establishing the full structure of war crimes committed against prisoners of war.

Key words: prisoners of war, bodily harm, torture, ill-treatment, war crimes, international humanitarian law, objective elements, Article 438 of the Criminal Code of Ukraine.

Вступ. Проблематика спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим набуває особливої актуальності в умовах сучасних міжнародних збройних конфліктів, зокрема російсько-української війни, що супроводжується масштабними та систематичними порушеннями міжнародного гуманітарного права. Військовополонені, перебуваючи під повним контролем держави-утримувача, отримують особливий міжнародно-правовий захист, спрямований на забезпечення їх життя, здоров'я та гідності. Попри це, практика доводить, що саме ця категорія осіб найчастіше стає жертвами насильства, жорстокого поводження, катувань та нелюдських умов утримання.

Постановка завдання передбачає визначення структурних елементів об'єктивної сторони спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим та дослідження їх

специфіки з позицій кримінально-правової науки та міжнародного гуманітарного права.

Актуальність дослідження також обумовлена складністю фіксації цих злочинів: обмеженням доступом до потерпілих, знищенням доказів, застосуванням методів насильства, що не залишають видимих слідів, та необхідністю врахування міжнародного контексту збройного конфлікту. Усе це зумовлює потребу у комплексному аналізі об'єктивної сторони спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим як складової сучасної доктрини воєнних злочинів.

Під час збройного конфлікту особливої важливості набувають питання дотримання норм міжнародного гуманітарного права в частині захисту цивільного населення, а також осіб, які позбавлені захисту своєї держави у зв'язку із полоном. Полон є, з одного боку, надією на

життя та повернення військовослужбовців додому, але з іншого – це примусове утримання в нелюдських умовах, внаслідок якого колишні військовослужбовці зазнають шкоди життю і здоров'ю, отримують інвалідність внаслідок катування, а деякі з них повертаються додому «на щиті», що є прямим наслідком неможливості зберегти життя в нелюдських умовах. Шкода, яка спричиняється військовополоненим, пов'язана не тільки із спричиненням тілесних ушкоджень, але і моральних страждань. Тілесні ушкодження також співвідносяться жорстоким поводженням, а також знаходяться у прямому зв'язку з порушенням законів та звичаїв війни, регламентованими ст. 438 КК України. Женевські конвенції (1949) та Додаткові протоколи забезпечують захист військовополонених, забороняючи будь-які акти насильства, зокрема статевого.

На відміну від традиційної структури складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), Міжнародний кримінальний суд у справах про воєнні злочини вимагає доведення трьох специфічних правових компонентів: об'єктивних елементів діяння (*actus reus*), суб'єктивних або ментальних елементів (*mens rea*) та контекстуальних елементів, що відображають умови, у яких було вчинено або використано обставини під час вчинення злочину, що пов'язується саме з об'єктивною стороною. Об'єктивні елементи є конкретним, реальним проявом «винного діяння».

Питання спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим розглядалися у наукових працях таких вчених, як О. О. Бурнос, А. В. Вознюк, В. В. Войченко, А. Дембицька, Д. О. Журко, С. О. Книженко, М. Д. Попадюк, В. П. Хижняк та ін. Всі публікації за вказаною темою можна умовно розподілити на кілька груп: це дослідження з судової медицини та криміналістики, кримінального права та процесу, а також співставлення норм міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права з вітчизняними нормами. Але не зважаючи на існуючі міжпредметні зв'язки при дослідженні даного питання актуальними залишаються питання кваліфікації і доказування під час розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Якщо розглядати об'єктивну сторону будь-якого кримінального правопорушення, слід визначити дії або бездіяльність та наслідки, які знаходяться у прямому причинному зв'язку з такими діями або бездіяльністю.

А. А. Вознюк та М. Д. Попадюк при визначенні жорстокого поводження, що об'єктивно може ототожнюватися із спричиненням тілесних ушкоджень, керуються судовою практикою, в якій зазначається: неналежне утримання в неналежних санітарних та гігієнічних умовах без можливості справляти свої природні потреби; ненадання відповідної медичної допомоги, якої він потребував у зв'язку з отриманими тілесними ушкодженнями; нанесення численних ударів металевими предметами; зв'язування рук за спиною проводом, в тому числі, і під час знаходження особи в мороз; підвішування на металеву трубу і удари під час цього; здійснення пострілів по кінцівках; биття електрострумом; поливання шкіри агресивними хімічними речовинами; згвалтування [1, с. 401–402].

Т. А. Орлова та Дембицька А. С. пов'язують об'єктивну сторону спричинення тілесних ушкоджень військовополонених з катуванням, тортурами, мордуванням, нелюдським поводженням: голодом, спрагою, позбавленням повітря. Наслідками фізичних дій є моральні і психічні травми, ПТСР. Наслідками ж ПТСР можуть бути безсоння, агресія, суїцидальні думки, безсоння, панічні атаки тощо [2, с. 198–206].

С. О. Книженко до об'єктивної сторони відносить такі дії, як позасудові страти, і, як наслідок, спричинення тілесних ушкоджень внаслідок таких дій; застосування тортур (тривале перебування в одному положенні, виставлення на холод, придушення з використанням пакетів).

Безпосередньо тілесні ушкодження наносилися кулаками, носками ніг, поліцейськими кийками, дерев'яними молотками [3, с. 555–556].

На думку В. В. Сокурєнка, воєнно-насильницькі злочини проти військовослужбовців представлені поганим поводженням, порушенням законів та звичаїв війни щодо жорстокого поводження з військовополоненими, внаслідок чого військовослужбовець може визнаватися потерпілим. Серед способів жорстокого поводження науковець визначає різні форми фізичного і психічного насильства, що тягнуть за собою шкоду здоров'ю. Ознаками таких дій є посягання на людяність, тобто прояви особливої жорстокості [4, с. 117].

Ю. В. Бадюков визначає спричинення тілесних ушкоджень військовополонених у складі поганого поводження, тобто систематичного і жорстокого, а також дає наступне визначення поганому поводженню: «вчинене за відсутності ознак складу більш тяжкого злочину погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них». Саме ж погане поводження науковець поділяє на активну форму і бездіяльність (недбале виконання обов'язків) [5, с. 12]. Щодо останнього, на нашу думку, бездіяльність щодо військовополонених в досліджуваних випадках може полягати не тільки в недбалості, а й свідомих, умисних діях, які призводять до тяжких наслідків. Так, більшість військовополонених повертаються в Україну на межі життя та смерті, що обумовлюється фізіологічним та фізичним виснаженням, серед яких найбільш розповсюдженими є дисоціативні розлади та дистрофія. Повторюваність травматичних подій, тобто ознака поганого поводження (порушення сну, брак свіжого повітря, недостатнє харчування, тортури), призводить до таких проявів, як зорові та слухові дисфункції, неепілептичні судоми, розлади мовлення, парези, аномалії рухів. За статистикою, отриманою в ході психологічних досліджень, задовільний ста після перенесених умов поганого поводження мають лише 30% колишніх військовополонених. Психічні ж травми були обумовлені дією наступних травмуючих чинників: фізична травма – 100% випадків, зневага – 82%, емоційне насильство – 80%, сексуальне насильство – 24% [6, с. 46]. Тобто за отриманою статистикою, фізична шкода спричинялась кожному з військовополонених, а статевого насильства зазнавав кожен четвертий.

Ст. 8 Римського Статуту визначає, що згвалтування, сексуальне рабство, примусова стерилізація, примусова вагітність, інші форми сексуального насильства як складову воєнних злочинів. Радіо Свобода зазначає, що 90% військовополонених зазнали насильства в різних формах [7].

Тілесні ушкодження, спричиненні при згвалтуванні, повністю охоплюються складом згвалтування, якщо вони відносяться до категорії легких і не потребують додаткової кваліфікації, але є мають місце і більш тяжкі наслідки, які пов'язуються із спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, а також доведенням до самогубства.

За діючими Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [8], ознаками тяжкого тілесного ушкодження є: небезпека для життя, душевна хвороба, втрата будь-якого органу. Або втрата органом його функцій, невиліковне знівечення обличчя, розлад здоров'я, поєднаний із стійкою втратою працездатності. До таких ушкоджень відносять механічну асфіксію, ушкодження від дії високих та низьких температур, ушкодження великих кровеносних судин, шок, різні види закритих і відкритих переломів.

Серед випадків, описаних колишніми військовополоненими, є дії статевого характеру, такі, як, наприклад,

проникнення через одяг сторонніми предметами через шорти у задній прохід, стискання руками статевих органів, під'єднання струму до статевих органів [9]. Причиною вчинення таких дій є не тільки моральне приниження, завдання особливого мучіння, а й озвучувалося те, щоб українській військовій не мали можливості мати дітей [10], тобто свідомі дії з метою настання тяжких наслідків для здоров'я, які у Правилах визначаються як порушення функцій органу та безплідність.

Серед спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим особливе місце займають відтинання, пошкодження шкіри в місці татуювань, шрамів, кастрація.

Татуювання з українською символікою змушували стирати цеглою, зрізати лезом, тобто спричиняти собі самоушкодження, випалювання татуювань хімічними речовинами [11].

Також неодноразово в засобах масової інформації згадується про зневічення статевих органів та кастрацію. Так, ООН повідомляла про опіки в районі геніталій, кастрацію та сексуальне каліцтво [12]. Резонансу набуло оприлюднене відео, де російський військовослужбовець вчинив відтинання статевих органів полоненому українському військовослужбовцю, поєднане з умисним вбивством. За вказаним фактом було порушене кримінальне провадження за ознаками ч. 2 ст. 438 КК України [13].

Тілесні ушкодження середньої тяжкості супроводжуються відсутністю небезпеки для життя, тривалим розладом здоров'я, строком більше, ніж, 21 день, стійкою втратою працездатності більше, ніж на третину. Такі ушкодження можна визначити лише за рубцями та вами, а також за допомогою рентгенографії або томографії, якщо вони пов'язані з порушенням цілісності кісток.

Також в окремих випадках у колишніх військовополонених має місце такий спосіб ушкодження шкірного покриву, як шрамування. Шрамуванням або скарифікацією визначається процес умисного створення та тілі шрамів у вигляді візерунків, символів або малюнків. Шрамування може створюватися за допомогою надрізів, випалюванням, дією за допомогою лазера. При пошкодженні шкіри в глибоких шарах через розріз або опік організм відновлюється через заміну втрачених тканин сполучною тканиною. Відомі випадки шрамування українських військовополонених із надписами на тілі «слава росії», або російської символіки. Один із випадків описує таке шрамування на животі колишнього військовополоненого, який було зроблено російським хірургом під час перебування українського військового у безсвідомому стані під час хірургічної операції. Встановлено, що надпис на тілі було зроблено за допомогою електрокоагулятора [14]. Шрамування відноситься до легких тілесних ушкоджень, і для видалення подібного надпису необхідно використовувати лазерні технології. Відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, легкі тілесні ушкодження характеризуються неспричиненням тяжких наслідків або короточасним розладом здоров'я. Якщо аналізувати даний випадок, загосення тканин супроводжується незначним боєм і триває близько шести днів.

Також у зв'язку із досліджуваною тематикою привертають увагу випадки обміну військовополоненими, особливо ті, що повертаються в Україну «на щиті». В полоні українські військовослужбовці можуть померти від поранень, катувань, хронічних захворювань [15]. Смерть внаслідок тілесних ушкоджень може відноситися як до тяжких, так і до середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Кількість таких випадків вражає, і за станом трупа не можна визначити інколи ні тілесних ушкоджень, ні наявності або відсутності внутрішніх органів чи їх частин.

Однією з причин смерті є дистрофія, як явище, що супроводжується неадекватним харчуванням, відсутністю необхідної кількості поди і повітря, необхідних ліків,

неналежними умовами тримання, і виникає внаслідок критичних процесів фізіологічного виснаження організму. Якщо аналізувати дистрофію як явище протиправної бездіяльності, то така бездіяльність має систематичний, масовий і спланований характер. В основі такої бездіяльності є злісне порушення Женевських конвенцій, які гарантують гуманне ставлення до військовополонених.

Також внаслідок хронічного стресу та триваючих запальних процесів, у військовополонених виникають онкозахворювання, які не діагностуються та не лікуються у місцях утримання. Статистика онкозахворювань у тих, хто повертається з полону, не ведеться, але відображається у масовій інформації.

Виходячи з отриманої під час дослідження інформації можна зробити наступні висновки щодо характеристики об'єктивної сторони спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим.

Об'єктивна сторона спричинення тілесних ушкоджень військовополоненим є комплексною категорією, яка охоплює широкий спектр активних дій та умисної бездіяльності осіб, відповідальних за поводження з полоненими. Її зміст не обмежується лише безпосереднім нанесенням травм, а включає весь масив впливів на фізичний та психічний стан людини, що перебуває у стані позбавлення волі та є захищеною особою згідно з міжнародним гуманітарним правом.

До об'єктивної сторони належить фізичне насильство у всіх формах: побиття, душення, застосування електроструму, травмування тупими чи гострими предметами, вплив високих і низьких температур, обмеження рухливості, заподіяння болю через фіксаційні пристрої тощо. Ці дії спричиняють як одноразові, так і накопичувані ушкодження, що нерідко переходять у стан тяжких чи смертельних.

Суттєвим складником є умови утримання, які самі по собі можуть становити форму насильства, якщо вони штучно створюють фізичні та психічні страждання: відсутність їжі чи води, антисанітарія, відсутність доступу до медичної допомоги, тривала ізоляція, перебування у переповнених або непридатних для життя приміщеннях, вплив холоду, спеки, шуму чи світла. Ненадання елементарних життєвих ресурсів, попри можливість їх забезпечення, утворює умисну бездіяльність, що також входить до об'єктивної сторони злочину.

Окремо виділяється сексуальне насильство, яке може проявлятися у формі зґвалтувань, примусових оглядів, порушення тілесної недоторканності, кастрації чи інших форм генітальних травм. Такі дії поєднують фізичні та моральні страждання, мають тривалі наслідки для здоров'я та репродуктивної функції і розглядаються міжнародним правом як особливо тяжкі воєнні злочини.

До об'єктивної сторони також належать тортури та інші форми жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, які спрямовані на заподіяння сильного болю, виснаження чи психічного зламу військовополонених. Вони можуть мати на меті отримання інформації, покарання, залякування або дискримінацію за національною чи іншою ознакою.

Усі зазначені дії та форми бездіяльності мають конкретні, вимірювані наслідки для життя, здоров'я і психічного стану полонених, що забезпечує можливість їх кваліфікації за ст. 438 КК України, а також у межах Римського статуту та Женевських конвенцій як воєнних злочинів. Комплексний характер об'єктивної сторони ускладнює її дослідження, але водночас дозволяє охопити всі прояви насильницького впливу, які загрожують життю та гідності військовополонених.

Встановлення факту та ступеня тілесних ушкоджень у цієї категорії потерпілих є значно складнішим, ніж у звичайних кримінальних провадженнях. Доступ українських органів до полонених обмежений, медична документація відсутня або фальсифікується, а самі ушкодження часто

гояться до моменту звільнення. Додаткові труднощі виникають через відсутність свідків, знищення доказів, застосування методів катувань, що залишають мінімум фізичних слідів, а також психологічний стан потерпілих, які можуть мати фрагментарні або травматичні спогади.

Крім того, доведення вимагає врахування міжнародно-правового контексту: необхідно підтвердити статус вій-

ськовополоненого, наявність міжнародного збройного конфлікту, системність порушень та, за потреби, відповідальність командування. Сукупність цих чинників робить кваліфікацію та документування тілесних ушкоджень військовополонених складним, багаторівневим процесом, що потребує спеціальних методик і залучення фахівців з міжнародного права, медицини та психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вознюк А.А., Попадюк М.Д. Жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням. 2024, с. 401-402. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/801e63fb-4658-4fba-b509-21f7de47a846/content>. (дата посилання: 01.12.2025).
2. Орлова Т.А., Дембицька А.С. Особливості розслідування фактів катувань та жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: збірник наукових праць з матеріалами VII Міжнародної наукової конференції*, м. Житомир, 24 жовтня, 2025 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. – Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. – 478 с.
3. Книженко С.О. Криміналістична характеристика способів жорстокого поводження з військовополоненими <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca95bb0e-48fc-493a-be46-ca3330bbbb25/content>. (дата посилання: 01.12.2025).
4. Сокурено В.В. Кримінальна відповідальність за вчинення воєнно-насиленницьких злочинів: аналіз складів протиправних посягань *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*: зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т внутр. справ; голов. ред. Л. В. Морілевський. – Харків: ХНУВС, 2024. – № 2 (105), ч. 1. – С. 115-124.. – ISSN 2617-278X (Online).
5. Бадюков Ю. В. Кримінально-правова характеристика поганого поводження з військовополоненими (ст. 434 Кримінального кодексу України). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Автореферат дис. на здоб. наук. ст канд. юр. наук (доктора філософії) за спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2019.
6. Клименко І.С., Шелестова О.В., Науменко Н.О. Дисоціативні розлади у військовополонених: рівні та методи психологічних втручань. *Ментальне здоров'я*. 2025, № 2. С. 43-51.
7. До 90% українських військовополонених зазнали насилля – генпрокурор. Радіо Свобода. 15 жовтня 2024, 19:03. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-henprokuror-poloneni-tortury/33159750.html>. (дата посилання: 01.12.2025).
8. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. N 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>. (дата посилання: 01.12.2025).
9. Андрееєва В. «Я ходити не міг, я повзав»: свідчення чоловіків, які пережили насильство у російському полоні. *Українська правда*. Життя. 14 жовтня 2024, 12:34.
10. Кулакевич Н. Більш ніж половина з опитаних українських військових зазнала сексуального насильства в полоні, – звіт ООН. Слідство Інфо. 27.03.2024, 14:00. URL: <https://www.slidstvo.info/news/bilsh-nizh-polovyna-z-opytanykh-ukrainskykh-viyskovykh-zaznala-seksualnoho-nasylstva-u-poloni-zvit-onn/>. (дата посилання: 01.12.2025).
11. Гельсинська Спілка. До оприлюднення. Місця примусового утримування громадян України – некомбатантів у Російській Федерації та окупованому Криму. Аналітична довідка коаліції "Трибунал для Путіна" Жовтень 2022 року. . URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/Dlia-opryliudnennia.-Mistsia-pozbavlennia-voli-v-RF-ta-Krymu.-17.10.2022.pdf>. (дата посилання: 01.12.2025).
12. В ООН повідомили про випадки зґвалтування, удари струмом та кастрацію українських полонених. МЕТА. 14.01.2025. 09:09. URL: <https://meta.ua/uk/news/war-in-ukraine/251140-v-onn-povidomili-pro-vipadki-zgvaltuvannya-udari-strumom-ta-kastratsiyu-ukrayinskih-poloneni/>. (дата посилання: 01.12.2025).
13. Бережанський І. Кастрація українського бійця окупантами: генпрокурор розповів про розшук нелюдя-вбивці. ТСН. 01.08.2022. URL: <https://tsn.ua/ato/kastraciya-ukrayinskogo-biytsya-okupantami-genprokuror-rozpoviv-pro-rozshuk-nelyuda-vbivci-2124370.html> (дата посилання: 01.12.2025).
14. Кундіренко Г. Тавро «Слава Росії». Хто і навіщо міг таке зробити в українському полоні. BBC NEWS Україна. 16.06.2025. URL: <https://share.google/4gEJmQgTTPRRBWj9f>. (дата посилання: 01.12.2025).
15. Є випадки, коли українських захисників повертають з полону мертвими – представник Коордштабу. ZMINA. 21.12.2023. URL: <https://zmina.info/news/ye-vypadky-koly-nashyh-zahysnykiv-povertayut-z-polonu-mertvymi-predstavnyk-ksh-oleksandr/>. (дата посилання: 01.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025